

Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis

Studia Linguistica IX (2014)

Magdalena Puda-Blokesz

Uniwersytet Pedagogiczny w Krakowie

Osobliwe określenia przymiotnikowe i ekwiwalenty rzeczownikowe mitologizmów leksykalnych w *Słowniku języka polskiego* Samuela Bogumiła Lindego

Słowa kluczowe: leksyka, mitologizmy, leksykografia, stylistyka

Key words: lexis, mythology-based expressions, lexicography, stylistics

Powszechnie wiadomo, że *Słownik języka polskiego* Samuela Bogumiła Lindego (dalej: *Słownik* lub L) „jest dziełem wyjątkowym. Przełomowym a zarazem nietypowym w dziejach polskiej leksykografii” (Matuszczyk 2006: 13); założeniem autora opracowania było stworzenie słownika narodowego obejmującego trzysta lat mowy polskiej, od XVI wieku po początek wieku XIX (por. Bańko, Majdak, Czeszewski [red.] 2011 online). Samuel Bogumił Linde żył w czasach, kiedy literatura klasyczna i języki klasyczne (greka i łacina), jako spuścizna po poprzednich wiekach (głównie po renesansie), zajmowały ważne miejsce w kształceniu. Gruntowne humanistyczne przygotowanie wyniósł Linde z toruńskiego gimnazjum, w Lipsku studiował języki klasyczne i wysłuchiwał wykładów z literatury klasycznej – zapisał się na wykłady między innymi z literatury greckiej i rzymskiej, greckiej i łacińskiej, z poetyki greckiej i łacińskiej, z retoryki i literatury łacińskiej (por. Ptaszyk 1992: 19–20). Jako wykładowca na lipskiej uczelni oprócz nauczania języka polskiego prowadził również wykłady objaśniające dzieła niektórych autorów klasycznych (np. Platona, Cyncerona).

Specyfika czasu życia (1771–1847) i tworzenia *Słownika* (wydanego w latach 1807–1815) oraz bogate wykształcenie humanistyczne autora, wynikające z jego indywidualnych zainteresowań naukowo-badawczych, sprawiły, że w *Słowniku* uwzględnił on nie tylko bogaty zasób mitologizmów leksykalnych¹ (w pozycji hasłowej lub w pozycji podhasłowej w gnieździe derywatów), ale utrwalił także ich niegdysiejszy **barwny kontekst**

¹ Za **mitologizm leksykalny** uznamy tutaj jednostkę języka o dającym się ustalić pochodzeniu od nazw własnych, od realiów i od zdarzeń motywowanych treściami mitologicz-

językowo-poetycki, przez który rozumieć należy odnotowane głównie w pozycji podhasłowej **określenia przymiotnikowe** (najczęściej mające formę złożzeń zwanych w poetyce i stylistyce epitetami złożonymi) i **ekwiwalenty rzeczownikowe** mitologizmów leksykalnych. Zasób tych leksemów poddano analizie prowadzonej z różnych perspektyw. Omawiane jednostki języka, często oznaczane przez Lindego dwiema gwiazdkami w indeksie górnym, nazwano tutaj **osobliwymi**, ponieważ „są prowokujące swoją formą i znaczeniem” (Nowotny-Szybistowa 1973: 9, za: Pihan, Szloser 1982: 81)².

Analiza semantyczno-leksykalna

W *Słowniku* uwidaczniają się przykłady parataktyczno-syntaktycznych półleksykalnych, których **centrum znaczeniowe** stanowią nazwy mitologicznych istot, a wypełnienie – osobliwe **określenia przymiotnikowe** i **ekwiwalenty rzeczownikowe** mitologizmów leksykalnych. Najwięcej osobliwych jednostek języka generują mitologizmy leksykalne nazywające: 1) **ważne bóstwa w panteonie klasycznym** (np. *Jowisz, Mars, Neptun*), 2) **dziwaczne stworzy** (np. *Cerber, Centaur, Chimera, Feniks, Hydra, Minotaur, Pegaz, Syrena*) czy 3) **postaci mitologiczne** (np. *Achilles, Helena, Ulises*). Orientacyjny stan ilościowy poszczególnych grup mitologizmów najczęściej generujących określenia i ekwiwalenty przedstawia Wykres 1.

Wykres. 1. Stan ilościowy poszczególnych grup mitologizmów najczęściej generujących określenia przymiotnikowe i ekwiwalenty rzeczownikowe odnotowane w *Słowniku języka polskiego* S.B. Lindego

nymi, reprezentowaną przez **wyraz** i reprezentującą utrwalone w danym języku znaczenie (por. Puda-Blokesz 2010: 125; 2008: 330).

² M. Nowotny-Szybistowa za osobliwość leksykalną uznała: „wyrazy osobliwe, a niekoniernie nowe [...] zarówno neologizmy słowotwórcze, jak i pożyczki, kalki i neosemantyzmy stylistyczne – słowem – wszystkie te zjawiska, które są prowokujące swoją formą i znaczeniem, a więc – osobliwe” (Nowotny-Szybistowa 1973: 9, cyt. za: Pihan, Szloser 1982: 81).

Jak wynika z Wykresu 1, wśród mitologizmów generujących osobliwe określenia przymiotnikowe i ekwiwalenty rzeczownikowe przodują niemal *ex aequo* dwie grupy: grupa nazw antycznych bóstw i grupa mitologicznych stworów³. Określenia i ekwiwalenty towarzyszące tym nazwom pełnią funkcję kondensującą i intensyfikującą treść mitologizmów, a także wskazują istotne cechy kryjących się za nimi desygnatów (Tabela 1).

Tab. 1. Przykłady określeń przymiotnikowych i ekwiwalentów rzeczownikowych mitologizmów nazywających antyczne bóstwa ze wskazaniem na implikowane w nich treści

Określenie / ekwiwalent	Mitologizm	Implikowana treść
<i>gromonośny</i> <i>gromowładny</i> <i>piorunowładny</i> <i>władogromny</i> <i>piorunnogroźny</i> <i>olimpiec</i>	Jowisz	'bóg nieba i piorunów, mający swą boską siedzibę na Olimpie'
<i>morzowładny</i> <i>trójzębonoszy</i> <i>welnowładny</i>	Neptun	'bóg morza, pieniających się fal, z trójzębem'
<i>sercoprzejmy</i> <i>skrzydłobiały</i> <i>wszystkoruchy</i>	Amor	'bóg miłości, mający postać pięknego uskrzydłonego chłopca'
<i>prędkołuczna</i> <i>strzałochybka</i> <i>zwierzolowna</i>	Diana	'bogini łowów'

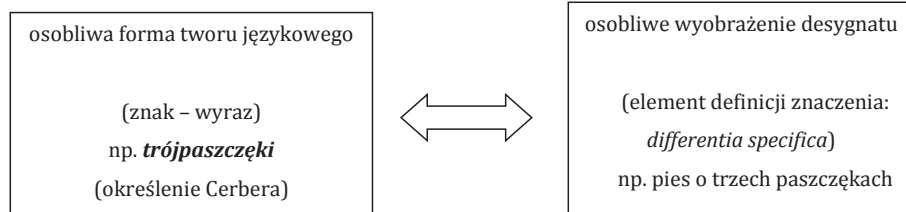
Wyobrażony desygnat, kryjący się za nazwami mitologicznych stworów, jest nierzeczywisty, odmienny, dlatego też określające go przymiotniki przyjmują formę nietypowych neologizmów strukturalnych, które mają oddać jego osobliwość (Schemat 1). Język poprzez formę znakową dosadniej wyraża zawartą w sobie treść.

Złożenia słowotwórcze – nie tylko poprzez znaczenie strukturalne, ale również poprzez formę – oddają złożoność opisywanych desygnatów wyobrażonych i określanych daną nazwą (Tabela 2).

³ Istnieje kilka jednostek mitologicznych, które nazywają desygnaty należące do jednej i do drugiej grupy, np. Pan to bożek o budowie na poły ludzkiej, na poły zwierzęcej; Janus to bóg o dwu twarzach; Syrena, na poły ryba, na poły kobieta, zaliczana jest do grupy nimf morskich, czyli boginek.

[64]

Magdalena Puda-Blokesz

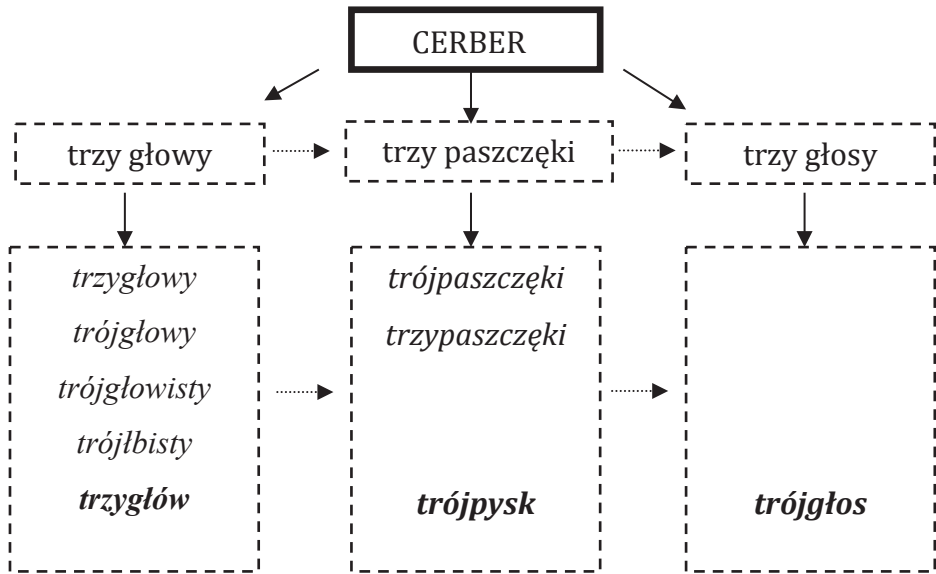
Schemat 1. Zależność formy znakowej określeń mitologizmów leksykalnych od treści mitologizmów

Tab. 2. Zależność formy znakowej i znaczenia strukturalnego określeń i ekwiwalentów mitologizmów leksykalnych od definicji znaczenia mitologizmów i kryjącego się za nimi wyobrażenia

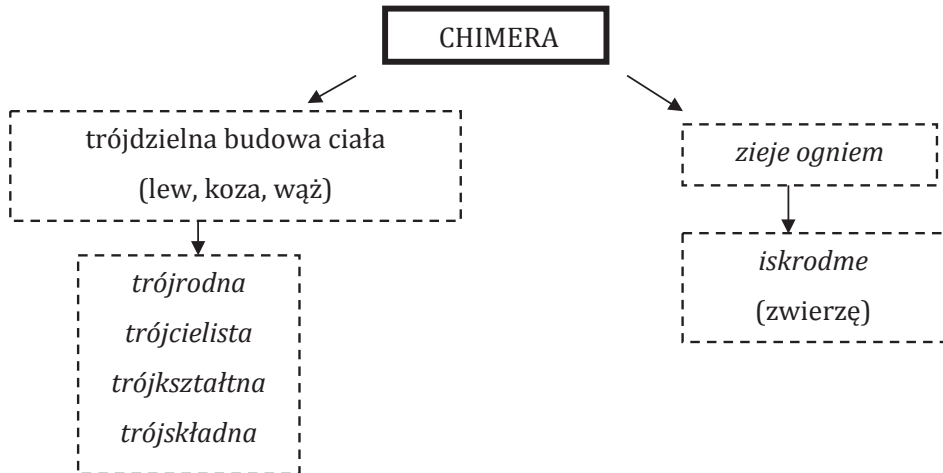
Złożenie językowe	Znaczenie strukturalne	Wyobrażenie desygnatu
<i>chłopokoń</i>	'pół człowiek (chłop), pół koń'	Centaur – istota mająca nogi i ciało konia, a głowę i tors mężczyzny.
<i>trzygłowy</i>	'mający trzy głowy'	Cerber – pies mający trzy głowy.
<i>trójpaszczęki</i>	'mający trzy paszczęki'	Cerber – pies mający trzy paszczęki.
<i>trójskładna</i>	'składająca się z trzech różnych elementów'	Chimera – potwór zięjący ogniem, o postaci lwa z głową kozy na grzbiecie i wężem zamiast ogona.
<i>siedmiogłowna</i>	'mająca siedem głów'	Hydra – potwór o wielu głowach (tutaj siedmiu).

Przykładowe syntagmatyczno-parataktyczne pola leksykalne realizują jeden schemat: nadrzędny mitologizm generuje określenia i ekwiwalenty, które można uporządkować pod względem strukturalnym i semantycznym (Przykłady 1ab i 2). W definicji znaczenia nazwy mitologicznej wyszczególnia się przede wszystkim dystynktywne cechy fizyczne, nadzwyczajną moc czy wybitne umiejętności wyobrażonych istot. W przypadku *Cerbera* jedna cecha implikuje kolejną – skoro trzy głowy, to trzy paszczęki, skoro trzy paszczęki, to trzykrotnie silniejszy głos (Przykład 1a).

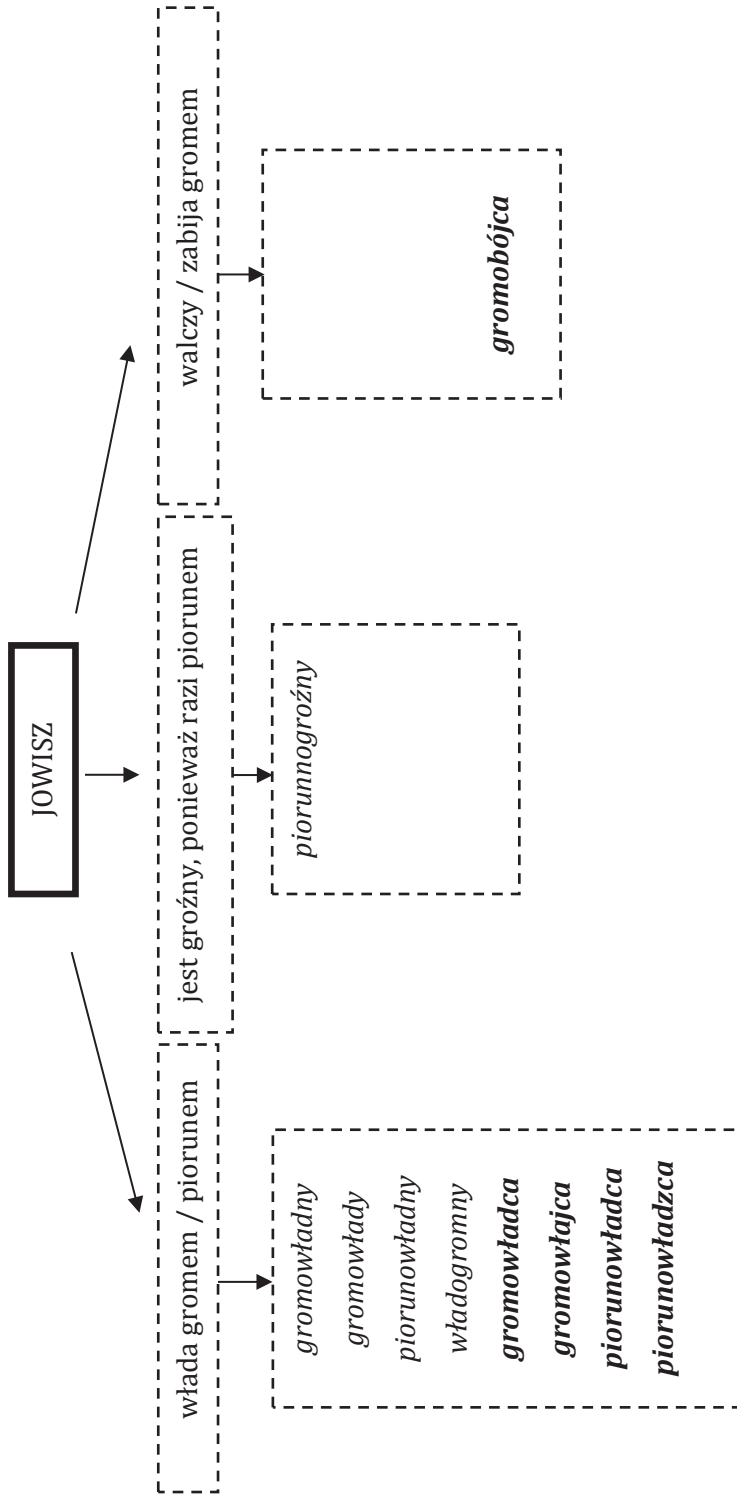
Zauważyć należy, że nie wszystkie atrybuty istot określanych nazwą mitologiczną generują tę samą liczbę określeń czy ekwiwalentów: w przedstawionych przykładach (Przykłady 1ab i 2) na uwypuklenie zasłużyły najważniejsze, istotne, wyróżniające przymioty bądź cechy: w przypadku *Cerbera* to trzy głowy (pozostałe właściwości to następstwo pierwszej), w przypadku *Chimery* to trójdzielność jej budowy fizycznej, w przypadku *Jowisza* najważniejsza jest jego umiejętność władania piorunem / gromem (w *Słowniku* odnotowano również pojedyncze określenia i ekwiwalenty, które podkreślają inne cechy boga – zamieszkuje Olimp (*olimpiec*), jest bogiem bogów i wszystkiego [*wszystkowladny*]).

Przykład 1a. Pole leksykalne mitologizmu Cerber

Przykład 1b. Pole leksykalne mitologizmu Chimera

Przykład 2. Pole leksykalne mitologizmu *Jowisz*

Istnieją także mitologizmy, które – jak wynika z ekscerpcji leksykograficznej – generują mniejszą liczbę określeń i ekwiwalentów. Do takich należą między innymi: *Irys* (złotopióra), *Hesperyda* (złotorodna), *Erato* (złotowłosa), *Pegaz* (rączoskrzydły, rączolotny, skrzydłolotny), *Fortuna* (płochopióra, wszystkowiedna), *Merkury* (miroczynny, skrzydłonogi), *Achilles* (prędkonogi); *Febus* / *Feb* (złotogrzywy, złotowłosa, wszechwidny), *Faunus* (wiatronogi, prędkonogi, leśnobożec), *Diana* (zwierzotowna, prędkołużna, strzałochybka), *Wenera* / *Wenus* (pieszczorodna, sercorucha, pianorodna).

Duża część określeń i ekwiwalentów została użyta zgodnie z ich znaczeniem strukturalnym, które wynika ze znaczeń członów składowych złożenia oraz ze sposobów ich łączenia. Linde w niektórych przypadkach podaje definicje znaczeń osobliwych złożań – czyni to, formułując strukturalno-znaczeniową definicję słownikową lub przywołując cytat pełniący podobną funkcję, na przykład ****chłopokoń**: „Chłopokoniowie byli ramiony i głową podobni ludziom, a pośladkiem i nogami koniom. *Otw. Ow.* 350” (L I: 248)⁴; ***trójnewid**: „Chimeręby nazwać można trójnewid, albowiem było to od Greków zmyślane zwierzę, z trzech różnych, t.j. lwa, kozy i smoka złożone, którego nigdy nikt nie widział. *Klecz. Zdan.* 75” (L V: 707); **gromowładny**: „gromem lub piorunem szafujący, czyli piorunem władający, piorunowładny” (L II: 127); ****mężochwyta**: „Kreuz. *Petr. Hor. 2, O b.* t.j. «chciwa męża, a sobie go łapiącego ze szkodą Medei»” (L III: 74); ****pieszczorodna**: „n.p. Pieszczorodna Wenera. *Nar. Dz.* 2, 181, pieszczoty rodząca, matka pieszczot, miłostek” (L IV: 126); ****sercoprzejmy**: „serce ujmujący, przenikający. *Sercoprzejmy Amor. Zab.* 10, 391” (L V: 245); ****sercoruchy**: „serce poruszający” (L V: 245). Znajdujemy przykłady określeń, których znaczenie strukturalne nie jest tożsame ze znaczeniem przedmiotowym, np. ****muzopłynny**: „poetycki” (L III: 186); ****pracomożny**: „n.p. Pracomożni Trojanie. *A. Kchan.* 255. [...] trwali, wytrwali trudów” (L IV: 452); ****węnowładny**: „n.p. Neptun. *Tr. Tel.* 83. pan morza” (L VI: 253). Linde sięga również po definicje synonimiczne – jedno złożenie definiuje za pomocą kilku wyrazów bliskoznacznych, często również będących złożeniami, np. **wartogłowy**: „wichrowaty, niespokojny. [...] Bachus wartogłowy. *J. Kchan. Dz.* 158. Wartogłowy Mars. *Tward. Pasq.* 87” (L VI: 224); ****rączoskrzydły**: „n.p. Pegazus. *Otw. Ow.* 177. rączolotny, rączopióry” (L V: 17); **różopalcy**: „n.p. Różopalca, jutrzienka. *Przyb. Luz.* 324. różanoreka” (L V: 117); ****skrzydłolotny**: „skrzydlaty, prędkolotny. Skrzydłolotny Pegaz. *Haur. Sk.* 310” (L V: 302); ****węzowłosa**: „Meduza. *Bardz. Luk.* 166. Węzowłosa Gorgona [...]. *Żebr. Ow.* 100; węzokosa, węzokudła. *Otw. Ow.* 173” (L VI: 264); ****zmyślnościowy**: „n.p. Ulises. *A. Kchan.* 260. chytrosłowy” (L VI: 1114).

⁴ W przywołanych przykładach podano jedynie wycinki z artykułu hasłowego, które są istotne w kontekście omawianego problemu.

Analiza morfologiczno-strukturalna

Określenia przymiotnikowe i ekwiwalenty rzeczownikowe mitologizmów leksykalnych to – odpowiednio – przymiotniki i rzeczowniki złożone (tzw. *composita*). Wyrazy te powstały przez połączenie dwóch odrębnych jednostek leksykalnych i stanowią całość akcentową i gramatyczną, to jest odmieniają się jak wyraz jednorodny. Ten typ struktury słowotwórczej zawiera morfologiczny wykładnik kompozycji i najczęściej jest tworzony za pomocą interfiksów *-o-*, ewentualnie *-i-*, wyjątkowo sufiksem może być afiks derywacyjny, np. *-n(y)*, *-c(a)*. Alicja Pihan i Janina Szloser, pisząc o tak zwanych poetyzmach w *Słowniku Lindego*, zauważają, że ich osobliwość w dużej mierze „polega na ich budowie słowotwórczej, na specyficznym łączeniu poszczególnych członów morfologicznych, z których zarówno podstawy słowotwórcze, jak i formanty były na ogół znane w ówczesnym języku” (Pihan, Szloser 1987: 181).

Interesujące nas określenia mitologizmów leksykalnych najczęściej mają postać przymiotników złożonych motywowanych dwiema podstawami słowotwórczymi. Powstały one w wyniku trzech typów derywacji – interfiksальной (\emptyset , *-o-*), interfiksально-sufiksальной (sufiksy: *-n[y]*, *-c[a]*, *-n[a]*) lub interfiksально-paradygmатycznej. Łączeniu najczęściej podlegały:

- a) rzeczownik z czasownikiem, np.: *gromowładny, gromonośny, piorunowładny, marsorodny, mioczynny, morzowładny, piersioplawny, śmierciorodny, śmierciolotny, zwierzołowny, złotorodny, wełnowładny, pieszczorodna, trójzębonoszy, węzonośna, męzochwyta, sercoruchy, pieśniogłosy*;
- b) przymiotnik z rzeczownikiem, np.: *bystrooki, pięknowłosy, złotowłosy, powiewnoszaty, prędkonogi, rączoskrzydły, rączopalcy, wielkogłowy, zmyślnosłowy, złotogrzywy, prędkołuczny, słodkorymny*;
- c) liczebnik z rzeczownikiem, np.: *trójgłowy, trójpaszczęki, trójłbisty, trójcielisty, trójkształtny, siedmiołbiany, stooczny, stołebny, trójkształtny, trójwieczny*;
- d) rzeczownik z rzeczownikiem, np.: *wiatronogi, skrzydłonogi, węzowłosy*;
- e) czasownik z rzeczownikiem, np.: *władogromny, władogromy, władobronny*;
- f) przysłówek z czasownikiem, np.: *słodkojęki, wiecznośpiewne*;
- g) rzeczownik z przymiotnikiem, np.: *skrzydłobiały*;
- h) zaimek z różnymi częściami mowy, np.: *samokwitły, wszystkowładny, wszzechwładny*.

Ekwiwalenty rzeczownikowe mitologizmów leksykalnych to głównie rzeczowniki złożone, do których należą między innymi połączenia: rzeczownika z rzeczownikiem, np.: *chłopokoń, muzowodz, wężokij*; liczebnika

z rzeczownikiem, np.: *trójpysk, półkozielec, półzwierzyc, siedmiołbica*; przymiotnika z rzeczownikiem, np.: *okrągłook, leśnobożce*; rzeczownika z formacją odczasownikową, np.: *gromowładca, gromowładzca, piorunowładzca, gromobójca, dzieckożerca, synojedzca, wozodawca*. Leksemy te występują w mniejszej liczbie niż przymiotniki złożone w funkcji określeń mitologizmów.

Struktura słowotwórcza i typ derywacji często warunkują znaczenie. Ze względu na stosunki funkcjonalne istniejące między członami złożzeń można je podzielić na kopulatywne i determinatywne (por. Polański [red.] 2003: 692). Te pierwsze są wzajemnie niezhierarchizowane, najczęściej reprezentują te same części mowy; te drugie zaś mają człon nadrzędny semantycznie określany i strukturalnie podrzędny człon określający, człony te zwykle reprezentują różne części mowy (np. *mężochwyta, sercoruchy, bystrooki, pięknowłósy*). Tych ostatnich jest więcej.

Obok złożzeń osobliwe mogą wydawać się również nieliczne przymiotniki i rzeczowniki proste, które służą opisowi desygnatów wyobrażonych, nazywanych przez mitologizmy leksykalne. Do tej grupy można zaliczyć następujące leksemy: *ogniwaczek* (Feniks), *wyczyniec* (Feniks), *olimpiec* (Jowisz).

Analiza stylistyczno-odmianowa

Composita (inaczej **epitety złożone**) należą do słowotwórczych środków stylistycznych, które obowiązywały w pewnych okresach poetyki. W polskiej poezji zadomowiły się już w średniowiecznej literaturze psalterzowo-biblijnej i prawniczej jako kalki terminów religijnych i fachowych pochodzących z języków klasycznych – z łaciny i greki. Jednak ich kumulacja przypada na renesans (ok. XVI w.); wówczas to uważano je za poprawne i przydatne sposoby bogacenia słownictwa. Dla pisarzy odrodzenia wzorem do naśladowania była stylistyka klasyczna, a epitet złożony wyrosły na wzorze antycznym stał się wyznacznikiem pięknej poezji. Trend ten utrzymał się aż do romantyzmu (por. Kurkowska, Skorupka 1959: 57–60). W oświeceniu nastąpiła inwazja złożzeń – źródłem tego zjawiska było nawiązywanie do literatury Złotego Wieku i do literatury starożytnej.

Moda ta miała zarówno zwolenników, jak i przeciwników. *Composita* dla Lindego były istotnym zjawiskiem językowym, godnym opisu leksyko-graficznego. Fakt ten poświadcza materia wyekscerpowana ze *Słownika*, w którym odnotowano sporą liczbę przymiotników złożonych z podwójnym asteryskiem (ok. 450) (por. Pihan, Szloser 1987: 182–184). Te osobliwe twory stanowią znamiona stylistyczne prądów literackich, epok i osobowości twórczych – ich funkcję stylizacyjną uzupełniają również ich walor praktyczny, polegający na zwartości formalnej przy jednoczesnym bogactwie treści (por. Kurkowska, Skorupka 1959: 59–60).

Omawiane określenia i ekwiwalenty mitologizmów należą w większości do leksemów poetyckich – kondensują treść, są egzotyczne i nietypowe, dzięki nim szata językowa tekstu staje się widoczna, a to buduje estetykę utworów, w których zostały użyte (zob. niżej *Analiza tekstowo-źródłowa*). Niektóre z epitetów złożonych utrwały się w języku, stały się niejako jednostkami słownikowymi przynależnymi stylowi artystycznemu, odnotowują je współczesne słowniki ogólne języka polskiego, np. *różanopalcu jutrzienka* (USJP \diamond *fraz. poet.* «epitet poetycki opisujący pierwsze barwy świtu»), *gromowładca* (USJP *podn. a. poet.* «ten, kto ma władzę nad gromami»), *gromowładny* (USJP *podn. a*) «władający gromami» b) *przen.* «władczy, groźny, gromiący»). Wiele z przywołanych przez Lindego określeń nie znajduje jednak swojego miejsca we współczesnej leksykografii; jednostki te pozostają odzwierciedleniem strukturalno-słowotwórczych językowych eksperymentów stosowanych głównie przez poetów i tłumaczy dzieł klasycznych.

Analiza tekstowo-źródłowa

We wstępie do *Słownika* Linde podkreślił wagę i funkcję dokumentacji tekstowej: „W czytaniu zaś pism narodowych co do mego celu za ogólne założyłem sobie prawo, śledzić i wypisywać wszystkie takowe miejsca, które lub objaśnienie jakiego wyrazu zamykają, lub go potrzebują. Nie szło mi albowiem o to, żeby pod słowem jakim lub znaczeniem wymienić tylko autora, w którym się ono znajduje; chciałem oraz z niego własnymi jego słowami to wypisać, co było potrzeba, do przekonania się o znaczeniu tegoż wyrazu” (L I: III). Dokumentacja tekstowa w *Słowniku* Lindego służy nie tylko ukazaniu użycia danego wyrazu w jego otoczeniu leksykalnym, ale także często stanowi istotny element definiowania znaczeń.

Źródła, dzięki którym możliwa była notacja bogatego i osobliwego kontekstu językowo-poetyckiego mitologizmów leksykalnych, pochodzą z kilku wieków: od XVI do końca XVIII. Linde bardzo często cytuje przekłady dzieł Owidiusza i Wergiliusza autorstwa Waleriana Otwinowskiego (*Otw.*, XVI/XVII w.). Przywołuje tłumaczenie *Metamorfoz* Owidiusza Jakuba Żebrowskiego (*Żebr. Ow.*, XVI w.), przekład *Eneidy* Wergiliusza (wyd. XVIII w.) przygotowany przez Andrzeja Kochanowskiego (*A. Koch.*, XVI w.), tłumaczenia tekstów starożytnych twórców, między innymi Lukiana, Seneki, Boecjusza, autorstwa Jana Alana Bardzińskiego (*Bardz.*, XVII w.), różne przekłady *Pieśni* Horacego (*Hor.*) (m.in. poczynione przez Adama Naruszewicza, XVIII w.). Osobliwości poetyckie notuje również za dziełami: Jana Kochanowskiego (*J. Koch.*, XVI w.), Samuela Twardowskiego (*Tward.*, XVII w.), Szymona Szymonowica (*Sim./Simon. Siel.*, XVI/XVII w.), Józefa Zimorowica (*Zim./Zimor. Siel.*, XVI/XVII w.), Jana Andrzeja Morsztyna (*Morszt.*, XVII w.), Ignacego Krasickiego (*Kras.*, XVIII w.). W materii dokumentującej zasób słownikowy figurują także

nazwiska między innymi: Wespazjana Kochowskiego, Sebastiana Klonowica, Franciszka Książnika, Wacława Potockiego, Franciszka Dmochowskiego (m.in. tłumaczenie *Iliady* Homera). Najczęściej przywoływanymi polskimi czasopismami literackimi są „Zabawy Przyjemne i Pożyteczne” (*Zab.*, wybór wyd. w Warszawie, 1769–1777) i „Monitor Warszawski” (*Mon.*, XVIII w.).

Dokumentacja ta ukazuje renesansowy powrót do korzeni klasycznych w polskiej twórczości, piśmiennictwie i praktykach przekładowych oraz podtrzymywanie nawiązań mitologicznych w kolejnych wiekach. Patrząc z perspektywy wycinka polszczyzny poetyckiej, której obrazem są odnotowane w *Słowniku* osobliwe określenia i ekwiwalenty mitologizmów leksykalnych, można stwierdzić, że Linde leksykograficznie uwiecznił pewne istotne i trwałe tendencje językowe wyrosłe na wzorcach klasycznych; uczynił to zarówno w płaszczyźnie semantycznej, jak i formalnej (struktury złożone przejęte z łaciny i z greki).

Analiza leksykograficzna – kwalifikacja i miejsce w notacji

Większość z omawianych jednostek języka opatrzone oznaczeniem w postaci dwóch gwiazdek w indeksie górnym. W legendzie zawartej we wprowadzeniu do *Słownika* (L I: LXXIV *Skróceń grammatycznych wyłączenie*) Linde wyjaśnia, że przywołane przymiotniki i rzeczowniki mają charakter poetycki (na co często wskazują również cytowane w ich pobliżu źródła): „**dwie gwiazdeczki, czyli asteryski u góry początkowej głoski słowa, znamionują, że używanie to poetom, czyli wierszopisom uchodzi”. Wśród badanych jednostek języka znajdują się również leksemy z asteryskiem: „*jedna gwiazdeczka u góry pierwszej litery słowa oznacza, że słowo to, lub wcale nie, lub przynajmniej w przytoczonym kształcie albo znaczeniu, dziś nie jest używane”⁵ (np. **kolibyk*, **trójgłos*, **trójpysk*, **trójnewid*, **miroczynny*). Poprzez takie oznaczenie autor *Słownika* sugeruje, że są to wyrazy mało znane lub wychodzące z użycia.

⁵ Zgodnie z intencją autora kwalifikator ów ma oznaczać archaizmy: głównie leksykalne, rzadziej semantyczne. Dodać warto, że gwiazdką Linde opatrzył również zaproponowane przez siebie derywaty słowotwórcze wprowadzone pod wpływem innych (głównie słowiańskich) języków (por. L I: IV). Można zatem mniemać, że wiele z omawianych tutaj jednostek to wyrazy tworzące grupę derywatów wprowadzonych przez słownikarza. Bożena Matuszczyk (Matuszczyk 1994: 75–82) ogładowi poddała oznaczony gwiazdką zasób jednostek języka i na podstawie analizy wysnuła wniosek, iż kwalifikator w postaci jednej gwiazdki ma kilka funkcji – nie tylko oznacza archaizmy, ale także: dialektyzmy, regionalizmy (np. *gumno*, *kobyлина*, *krasny*, *bakuła*) i – wspomniane już – neologizmy. Autorka przypuszcza, że Linde oznaczał w ten sposób „wyrazy, które były mu obce (albo w polszczyźnie jeszcze nie zadowiedzione, albo ograniczone terytorialnie” (Matuszczyk 1994: 81, por. *eadem* 2006: 108–110; Rzepka, Walczak 1982: 106–131).

Współcześni Lindemu badacze języka twierdzili, że słownik powinien być normatywny. Leksykograf jednak sprzeciwiał się takiej postawie. Pogląd ów przedstawił we wstępie do *Słownika*, a przywołały go – w jednym z artykułów – Alicja Pihan i Janina Szloser: „zadaniem leksykografa jest dać obraz całości słownictwa, zarówno zapisanego w dziełach literackich, jak i używanego w mowie potocznej. Leksykograf nie ma prawa słów wartościować i wśród nich wybierać, zapisać musi wszystko. Zgodnie z takim przekonaniem Linde notował nie tylko wyrazy poświadczone w tekstach lub zasłyszane – zgodne z normą, lecz także odbiegające od normy pod względem morfologicznym, bądź też niecodziennego znaczenia. By wszakże zwrócić uwagę czytelników na niezwykłość tych wyrazów, opatrzył je dwiema gwiazdkami” (Pihan, Szloser 1982: 81)⁶.

Miejsce, które w notacji leksykograficznej zajmują interesujące nas określenia i ekwiwalenty nazw motywowanych mitologicznie, jest zazwyczaj podhasłowe, to znaczy: w obrębie artykułu hasłowego gromadzącego słowotwórczo pochodne jednostki leksykalne są one wyodrębnione typograficznie (bez wcięcia) za pomocą wersalików.

Przeprowadzona pięcioetapowa analiza wycinka zasobu *Słownika* Lindego, wycinka ciekawego i osobliwego, pokazuje wieloaspektową próbę opisu badanej materii słownikowej: najpierw jej wymiaru semantycznego ukazującego także zależności znaczeniowe zachodzące między poszczególnymi elementami leksykalnymi budującymi pola wyrazowe, których nadrzędnym porządkującym leksemem jest mitologizm (w tym jego ładunek semantyczny); w kolejnym ujęciu przedstawiono relacje zachodzące między formą a treścią badanych jednostek języka oraz zależność tych dwóch czynników od wartości semantycznej określanego mitologizmu; pokazano wreszcie miejsce określeń i ekwiwalentów mitologizmów leksykalnych w historii polskiej twórczości poetyckiej, by przejść do wskazania ich pozycji w bezpośrednich źródłach tekstowych i w pośrednim źródle, jakim jest *Słownik języka polskiego* Samuela Bogumiła Lindego. Leksykograf, notując analizowane formy osobliwych złożeń, uznał je zapewne za bogactwo językowego dorobku polskich poetów i tłumaczy dzieł klasycznych. Uznał także, że zawarty w ich strukturze ładunek semantyczny może pomóc w definiowaniu znaczeń mitologizmów. Zgromadzenie osobliwych poetyzmów w jednym opracowaniu, konstruktów w rzeczywistości rozproszonych po wielu dziełach, daje możliwość pokazania ich w pełnej okazałości.

⁶ Autorki zliczyły owe poetyzmy – tworzą one dość liczną grupę ponad 900 jednostek (por. Pihan, Szloser 1982: 81).

Rozwiązanie skrótów

L – *Słownik języka polskiego przez M. Samuela Bogumiła Linde. Wydanie drugie, poprawne i pomnożone staraniem i nakładem Zakładu Narodowego imienia Ossolińskich*, 6 t., Lwów 1854–1860 (wersja elektroniczna: <http://poliarp.wbl.klf.uw.edu.pl/pl/sownik-lindego/>, dostęp: 2.04.2015).

USJP – *Uniwersalny słownik języka polskiego PWN*, red. S. Dubisz, t. I–IV, Warszawa 2006 (wersja elektroniczna).

Bibliografia

- Bańko M., Majdak M., Czeszewski M. (red.), 2011, *Słowniki dawne i współczesne. Internetowy przewodnik edukacyjny*, www.leksykografia.uw.edu.pl (dostęp: 9.10.2014).
- Kurkowska H., Skorupka S., 1959, *Stylistyka polska. Zarys*, Warszawa.
- Matuszczyk B., 1994, *Archaizmy leksykalne w Słowniku języka polskiego S.B. Lindego w świetle geografii wyrazowej*, [w:] *Polszczyzna dawna i współczesna. Materiały z ogólnopolskich konferencji językoznawczych*, red. C. Łapicz, Toruń, s. 75–82.
- Matuszczyk B., 2006, *Słownik języka polskiego S.B. Lindego. Warsztat leksykografa*, Lublin.
- Nowotny-Szybistowa M., 1973, *Osobliwości leksykalne w języku Stanisława Ignacego Witkiewicza*, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk.
- Pihan A., Szloser J., 1982, *O tzw. poetyzmach w Słowniku Lindego*, „*Studia Polonistyczne*”, t. X, cz. 1, s. 81–92.
- Pihan A., Szloser J., 1987, *O tzw. poetyzmach w Słowniku Lindego*, „*Studia Polonistyczne*”, t. XIV–XV, cz. 2, s. 181–199.
- Polański K. (red.), 2003, *Encyklopedia językoznawstwa ogólnego*, Wrocław.
- Ptaszyk M., 1992, *Kalendarz życia i twórczości Samuela Bogumiła Lindego*, Wrocław.
- Puda-Blokesz M., 2008, *Mitologizmy frazeologiczne w wybranych źródłach leksykograficznych*, „*Język Polski*”, t. LXXXVIII, nr 4–5, s. 329–340.
- Puda-Blokesz M., 2010, *Frazeologizmy pochodzenia mitologicznego w języku polskim (zasób, stan i perspektywy opisu)*, [w:] *Perspektywy współczesnej frazeologii polskiej. Teoria. Zagadnienia ogólne*, red. S. Bąba, K. Skibski, M. Szczyszek, Poznań, s. 121–141.
- Rzepka W.R., Walczak B., 1982, *Formy fleksyjne kwalifikowane jako archaizmy w Słowniku Lindego*, „*Studia Polonistyczne*”, t. X, s. 106–131.

Aneks

Wykaz wybranych mitologizmów leksykalnych z wybranymi określeniami przymiotnikowymi i ekwiwalentami rzeczownikowymi występującymi w L

Mitologizm	Określenia i ekwiwalenty	L
Achilles	<i>prędkonogi</i>	t. IV: 469
Amor	<i>sercoprzejmy</i> <i>skrzydłobiały</i> <i>wszystkoruchy</i>	t. V: 245 t. V: 302 t. VI: 442
Apollo	<i>muzowodz</i> <i>wielkopomny</i> <i>wozodawca</i>	t. III: 186 t. VI: 291 t. VI: 393
Argus	<i>mnogoooczny</i> <i>stooczny</i>	t. III: 143 t. V: 460
Bachus	<i>winopój</i>	t. VI: 333
Centaur	<i>kolibyk</i> <i>chłopokoń</i> <i>półzwierzyc</i>	t. II: 407 t. I: 248 t. IV: 318
Cerber	<i>trójgłos</i> <i>trójgłowy</i> <i>trójpaszczęki</i> <i>trójbisty</i> <i>trójpysk</i>	t. V: 706 t. V: 706 t. V: 707 t. V: 707 t. V: 707
Cerera	<i>wielozyczna</i>	t. VI: 302
Chimera	<i>trójrodna</i> <i>trójcielist</i> <i>trójkształtna</i> <i>trójskładna</i> <i>trójnewid</i> <i>iskrodme (zwierzę)</i>	t. V: 708 t. V: 708 t. V: 708 t. V: 708 t. V: 707 t. II: 217
Cyklop	<i>okrągłook</i>	t. III: 537
Diana	<i>prędkołużna</i> <i>strzałochoybka</i> <i>zwierzolowna</i>	t. IV: 469 t. V: 483 t. VI: 1183
Faunowie	<i>leśnobożce</i>	t. I: 647
Faunus	<i>wiatronogi</i>	t. IV: 469
Febus	<i>wszzechwidny</i>	t. VI: 437
Feniks	<i>samokwitły</i>	t. V: 215
Fortuna	<i>płochapióra</i> <i>wszystkowładna</i>	t. IV: 156 t. VI: 437
Gorgona	<i>wężowłosa</i>	t. VI: 264
Hekate	<i>trzyłba</i> <i>trójgłowista</i> <i>trójgłowa</i> <i>trójkształtna</i>	t. V: 707 t. V: 706 t. V: 706 t. V: 707
Helikon	<i>wdzięcznorymny</i>	t. VI: 243

Saturn	<i>dzieciożerca</i> <i>synojędzca</i> <i>winomnożca</i>	t. V: 222 t. VI: 333
Syrena	<i>piersioplawnia</i>	t. IV: 106
Tyfon	<i>setnoręczny</i>	t. V: 248
Ulises	<i>zmyślnosłowy</i>	t. VI: 1183
Wenera	<i>pięszczorodna</i>	t. IV: 126
	<i>sercorucha</i> <i>pianorodna</i>	t. V: 245; t. VI: 1086 t. VI: 253
Zefir	<i>trzepiotopióry</i>	t. V: 731

Peculiar Terms and Equivalents of Lexical Mythology-Based Expressions in Samuel Bogumił Linde's *Słownik języka polskiego* (Polish Language Dictionary)

Abstract

Samuel Bogumił Linde's *Słownik języka polskiego* comprises not only a rich set of mythology-based lexical expressions (as headwords or sub-entries in sections on derivatives), but also an account of their then-current colourful linguistic and poetic context, by which the following is meant: adjectives (mostly given in a sub-entry and exhibiting the form of compounds called compound epithets) and noun equivalents of mythological expressions (present adjacently in lexicographical notation). This context has been analyzed from various perspectives: semantic and lexical, morphological and structural, stylistic and varietal, textual and source-focused, lexicographical. Some language units included in the context, often marked by Linde with two superscript asterisks, are called peculiar here as they are provocative in form and meaning (morphological neologisms, borrowings, morphological calques and stylized semantic neologisms).